„BYŁEM MIESZKAŃCEM MIASTA STALINA" / „ I WAS CITIZEN OF STALIN TOWN"

Wielu mieszkańców naszego miasta i jego okolic wciąż pamięta czasy, gdy Katowice nosiły nazwę Stalinogród. Nie było to jedyne miasto w krajach Europy Środkowo-Wschodniej zależnych od Związku Sowieckiego, noszące imię komunistycznego dyktatora. Podobnie było z Brasovem w Rumunii, Dunaújváros na Węgrzech, Eisenhüttenstadt w Niemczech Wschodnich, Kuçovą w Albanii, Warną w Bułgarii.

Projekt „I was citizen of Stalin Town", którego koordynatorami w Katowicach jest Miasto Ogrodów – Instytucja Kultury im. Krystyny Bochenek oraz Instytut Pamięci Narodowej, Oddział Katowice, realizowany był we wszystkich przywołanych miastach. Ma on na celu przybliżenie oddziaływania stalinowskiego totalitaryzmu na społeczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej: niszczenie tradycyjnych elit i wartości, budowanie socjalistycznego „nowego człowieka". Realizacji tych celów służyła m.in. wszechobecna propaganda, która przenikała większość sfer życia publicznego. Jednym z jej elementów był tzw. kult jednostki – przede wszystkim sowieckiego przywódcy, Józefa Stalina. Niemal religijna cześć jaką go otaczano przetrwała nawet po jego śmierci w 1953 r. To właśnie wtedy Katowice przemianowano na Stalinogród.

Projekt „I was citizen of Stalin Town" cechuje innowacyjne i interaktywne podejście do tematu. Podkreśla on osobiste doświadczenia obywateli miast noszących imię Stalina, opierając się na faktach z życia codziennego, „małych historiach", poprzez które ludzie młodzi (którzy nie żyli w dramatycznych czasach komunizmu) mogą łatwiej zrozumieć konsekwencje, jakie dla europejskich wartości i dobrobytu obywateli europejskich państw miały reżimy totalitarne.

Celem projektu jest wzbudzenie debaty publicznej o tym, jak totalitaryzm komunistyczny pozbawił obywateli ich fundamentalnych praw, dopuszczając się kolosalnych nadużyć i zbrodni. Z drugiej strony, przedsięwzięcie „I was citizen of Stalin Town" winno pobudzić do refleksji na temat przyczyn, które doprowadziły do powstania Unii Europejskiej i jej poszerzenia o kraje, które do 1989 r. stanowiły część bloku sowieckiego.

Wielu starszych mieszkańców przeżyło część swojej młodości w czasach, kiedy miasto w którym żyli funkcjonowało jako miasto Stalina. Pragniemy, aby ludzie młodzi gromadzili ich wspomnienia, relacje i artefakty dokumentujące lata stalinizmu. Te narracje i obiekty będą następnie prezentowane w ramach projektu: na wystawie, przygotowanej przez uczestników oraz na platformie internetowej, będącej narzędziem porządkującym zgromadzony materiał, a także służącym do łączenia ludzi i dzielenia się ich historiami. Ponadto pięciu przedstawicieli każdego z sześciu miast odwiedzi inne „miasta Stalina", aby dzielić się swoimi doświadczeniami z lokalnymi społecznościami, omawiając podobieństwa i różnice.

Projekt jest współfinansowany przez program Europa dla Obywateli Unii Europejskiej, część 1: European Remembrance. Zostanie on wdrożony przez Muzeum Historii Brasov (Rumunia), Narodowe Muzeum Historyczne Tirana (Albania), Katowice Miasto Ogrodów (Polska), Regionalne Muzeum Historii Warny (Bułgaria), Uniwersytet Dunaújváros, Hungary National Archives, Instytut Pamięci Narodowej (Polska), Instytut Badań Zbrodni Komunistycznych i Pamięci Wygnania Rumuńskiego (Rumunia), Stowarzyszenie Mioritocs (Rumunia).

Co-funded by the
Europe for Citizens Programme
of the European Union

1. Działania przygotowawcze

Pierwsze spotkanie odbyło się za pośrednictwem skype w dniu 13 grudnia 2016 roku. Koordynator projektu wyjaśnił jakie ma oczekiwania, omówił plan projektu i ustalił pierwsze kroki. Spotkanie objęło 11 osób: 2 z Bułgarii, 2 z Albanii, 2 z Polski, 1 z Węgier i 4 z Rumunii. Celem spotkania było stworzenie zespołu koordynacyjnego projektu i szczegółowego planu pracy.

Podczas spotkania ustalono:

- stworzenie wspólnej witryny internetowej w języku angielskim w celu promowania projektu i rozpowszechniania wyników,
- utworzenie strony z Facebookiem w każdym kraju uczestniczącym w projekcie
- wykaz specyfikacji dokumentacji
- listę kryteriów wyboru członków zespołu Stalina
- omówiono terminy warsztatów i postanowiono je przenieść w bardziej przystępny czas.

Ze względu na zmiany dokonane w zespołach podczas szkoły letniej (sierpień 2017) powstał ostateczny kalendarz warsztatów, a także propozycje dotyczące zastąpienia warsztatów Eisenhuttenstadt. W spotkaniu wzięło udział 12 osób: 2 z Bułgarii, 2 z Albanii, 2 z Polski, 1 z Węgier i 5 z Rumunii.

2. Dokumentacja kampanii w Katowicach, luty - maj 2017

Prowadzenie projektu w Katowicach rozpoczęliśmy w lutym 2017 r. od kampanii informacyjnej, która rozwinęła się w akcję pozyskiwania materiałów archiwalnych z czasu, kiedy Katowice nosiły nazwę Stalinogród. Przy pomocy mediów (radio, prasa) apelowaliśmy do mieszkańców miasta i województwa o zgłaszanie się do koordynatorów akcji ze swoimi wspomnieniami i pamiątkami. W efekcie udało się nam skontaktować i porozmawiać z ponad 60 osobami (świadkami historii i kolekcjonerami), którzy podzielili się z nami swoimi zbiorami. Zadnie to było o tyle trudne, że nazwa Stalinogród funkcjonowała jedynie przez 3,5 roku. Dużo osób pamiętających tę historię (wówczas dorosłych) już nie żyje, inni byli wtedy dziećmi i ich pamięć koncentrowała się wokół wspomnień szkolnych. Jednocześnie te osoby, które nawiązały z nami kontakt były bardzo zainteresowane projektem. Najczęstszym rodzajem materiałów, które ze sobą przynosili, to świadectwa szkolne, legitymacje czy druki związane z wykonywaną pracą, dokumenty osobiste czy akty urodzenia. Jednocześnie wyczuwało się niechęć do rozmowy na temat tego okresu. W pamięci mieszkańców Stalinogrodu przede wszystkim zapisała się śmierć Stalina, zaskoczenie spowodowane nagłą zmianą nazwy miasta, problemy organizacyjne związane z tym faktem jak np. zakup biletów na komunikację miejską oraz postać Gustawa Morcinka, wybitnego śląskiego pisarza, który złożył sejmowy wniosek o przemianowanie.

Równocześnie przeprowadziliśmy kwerendy w zbiorach wielu instytucji muzealnych i kulturalnych, dzięki którym pozyskaliśmy szereg cennych i odkrywczych eksponatów. Wśród instytucji, które użyczyły nam wizerunków swoich zbiorów znalazły się: Muzeum w Chorzowie, Muzeum Miejskie im. Maksymiliana Chroboka w Rudzie Śląskiej, Muzeum Historii Katowic,

Muzeum Miejskie w Tychach, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu Muzeum w Rybniku, Muzeum Sportu i Turystyki w Karpaczu, Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach, Archiwum Państwowe w Katowicach, Archiwum Urzędu Miasta Katowice, Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Teatr Śląski im. S. Wyspiańskiego, Biblioteka Śląska, Planetarium Śląskie, Ośrodek Karta. Poza tym prowadziliśmy poszukiwania w prasie i wydawnictwach z epoki.

Tę część kampanii realizowaliśmy od początku trwania projektu w Katowicach (luty 2017 r.) przez cały czas jego prowadzenia. W efekcie udało się nam zgromadzić kilkaset artefaktów, w dużej mierze w ogóle nieznanych szerokiej opinii publicznej.

Jednocześnie z poszukiwaniem materialnych śladów po Stalinogrodzie rozpoczęliśmy akcję popularyzacyjną tego odcinka historii miasta. Cel ten realizowaliśmy poprzez wystąpienia medialne, jak i organizację spotkań o charakterze popularno-naukowym, prowadzonych przez badaczy i specjalistów różnych dziedzin. Ta część projektu trwała od marca do maja 2017 r. W tym czasie odbyło sześć wydarzeń, w ramach których współpracowaliśmy z różnymi katowickimi placówkami naukowymi:

- panel dyskusyjny „Kiedy Katowice były Stalinogrodem" z udziałem historyków Instytutu Pamięci Narodowej dr Adama Dziuby, dr Bogusława Tracza, dr Sebastiana Rosenbauma, 14 marca 2017

- wykład prof. dr hab. Krystyny Heski-Kwaśniewicz z Uniwersytetu Śląskiego „Twórczość Gustawa Morcinka", 28 marca 2017

- promocja książki „Literatura światów planowanych. O prozie socrealistycznej na Górnym Śląsku" z udziałem autorki dr Katarzyny Kuroczki i literaturoznawców z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 29 marca 2017

- „Dzień powszechny mieszkańców Stalinogrodu”, wykład dr hab. Zygmunta Woźniczki z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 11 maja 2017

- pokaz filmu „Tu Stalinogród" w reżyserii Macieja Muzyczuka, 17 maja 2017

- „Awangarda w Stalinogrodzie” wykład Natalii Kruszyny, historyka sztuki z Muzeum Historii Katowic, 31 maja 2017

Na każde z tych wydarzeń wstęp był otwarty dla wszystkich zainteresowanych osób.

O swoich działaniach regularnie informowaliśmy zainteresowanych na stronie internetowej Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach oraz na założonej stronie na portalu społecznościowym Facebook https://www.facebook.com/miastostalina/. Tam również regularnie i z dużą częstotliwością umieszczaliśmy pozyskane materiały, opatrując je komentarzami historycznymi. Strona ta obecnie może stanowić kompendium wiedzy na temat stalinogrodzkiego okresu historii Katowic oraz konsekwencji, które poniosło miasto w wyniku zmiany jego nazwy. Pełni ona zarówno funkcje poznawcze dla miłośników historii jak i edukacyjne dla uczniów i nauczycieli.

3. Wybór przedstawicieli miast, czerwiec 2017 r.
W realizacji projektu pomagali nam wolontariusze – m.in. doktoranci i studenci z Wydziału Historii Uniwersytetu Śląskiego oraz uczniowie katowickich szkół, a także wiele innych osób zaangażowanych pośrednio w projekt. Uczestniczyli oni w pozyskiwaniu materiałów, ale też w organizacji poszczególnych wydarzeń w Katowicach. Koordynatorzy projektu, jak również wolontariusze wzięli następnie udział w zagranicznych warsztatach do partnerskich miast. Chcieliśmy, aby jak najwięcej osób zaangażowanych w przedsięwzięcie mogło zobaczyć europejskie "miasta Stalina", dlatego w trakcie kolejnych wyjazdów wymienialiśmy co najmniej jedną osobę z grupy. Dzięki temu umożliwiliśmy udział w zagranicznych warsztatach wszystkim zainteresowanym.

4. Warsztaty, Brasov, Rumunia, 01-06 sierpnia 2017 r.
Między 1 a 6 sierpnia 2017 r. członkowie "zespołów Stalina" z pięciu krajów europejskich uczestniczyli w Szkole Letniej, zorganizowanej w Braszowie i Rasnovie w Rumunii. Podczas pięciodniowego programu mogli oni uczestniczyć w trzech warsztatach, debacie publicznej, dwóch konferencjach, tematycznych trasach "Miasta Stalina" oraz zwiedzić cele kulturalne i turystyczne w okręgu Braszów.
Program rozpoczął się od spotkania roboczego, podczas którego zaangażowane zespoły zaprezentowały syntezę prowadzonych dotychczas działań w ramach projektu oraz jego znaczenie dla własnych organizacji.
Trasa tematyczna obejmowała wizyty w reprezentatywnych zabytkach Braszowa z okresu stalinowskiego. Umożliwiła ona uczestnikom odkrycie zarówno podobieństw, jak i różnic w porównaniu z własnymi miastami Stalina.
Na debacie publicznej, która odbyła się w dniu 3 sierpnia 2017 r. w uroczystej sali Rady Hrabstwa Braszowskiego (dawnego Pałacu Sprawiedliwości i siedziby administracyjnej okresu stalinowskiego), wzięło udział 58 osób - 6 z Polski, 5 z Albanii, 5 z Bułgarii, 2 z Bułgarii z Węgier i 40 z Rumunii. Uczestnicy mieli okazję posłuchać o osobistych stalinowskich doświadczeniach ocalałych obywateli miasta Stalina i omówić potrzebę ratowania pamięci historycznej oraz ochrony dziedzictwa epoki komunistycznej. Dyskusje pomogły uczestnikom lepiej zrozumieć historię i to, jak totalitarny reżim Stalina pozbawił obywateli swoich podstawowych praw. Wszystkie te historie i doświadczenia, opowiadane przez ocalałych, zostały zapisane i są częścią cyfrowego archiwum projektu i zostaną wykorzystane w ramach tematycznej wystawy.
Projekt "Byłem mieszkańcem Stalina" był promowany na Festiwalu Filmów i Historii w 2017 r. w Rasnovie, bezpośrednio poprzez umieszczenie plakatu w książce z programem festiwalu i prezentacji go na letnim festiwalu szkolnym. Tak więc, uczestnicząc w konferencjach zorganizowanych w ramach Festiwalu Filmów i Historii w 2017 r. w Rasnovie z tematami populizmu, propagandy i przyszłości Europy, członkowie "zespołów Stalina" mieli okazję nawiązać kontakt z wykładowcami, ważnymi osobistościami na skalę międzynarodową oraz z innymi uczestnikami Festiwalu zainteresowanymi projektem "Byłem mieszkańcem miasta Stalina".
"Ta letnia szkoła wykazała, że dzielimy się wspólnymi wartościami, pasją do historii i pragnieniem zapisania historycznych świadectw o okresie, w którym nasze miasta zostały nazwane Miastami Stalina. Po wspólnie spędzonym tygodniu przyszłość naszego projektu znacznie przekracza początkowe cele i jestem przekonany, że tworzymy już pojedynczy zespół Stalina "- Nicolae Pepene, dyrektor Muzeum Historii Braszowskiej - kierownik projektu

VARNA REGIONAL MUSEUM OF HISTORY,
BULGARIA
I WAS CITIZEN OF STALIN
TOWN
I WAS CITIZEN OF
STALIN
TOWN

TIME
PRESENT
FOR
AGAINST
ABSTAIN
NOT VOTED
I WAS CITIZEN OF
STALIN
TOWN
MUZEUL JUDEȚEAN
DE ISTORIE BRAȘOV
Comisia
Europeană

5. Warsztaty Katowice – 29 sierpnia -2 września 2017

W dniach 29 sierpnia – 2 września w Katowicach odbyły się międzynarodowe warsztaty z udziałem koordynatorów i wolontariuszy projektu „Byłem mieszkańcem miasta Stalina". Katowice nazwę na cześć sowieckiego dyktatora nosiły w latach 1953-1956, a więc najkrócej spośród wszystkich miast biorących udział w projekcie. W naszym mieście gościło 3 przedstawicieli Albanii, 4 z Rumunii, 5 z Bułgarii i 6 z Węgier. Prócz tego obecni byli koordynatorzy, wolontariusze i współpracownicy z Polski (12 osób). Gospodarzami wizyty w Katowicach byli koordynatorzy przedsięwzięcia w Polsce, katowicki oddział Instytutu Pamięci Narodowej oraz Katowice Miasto Ogrodów - Instytucja Kultury im. K. Bochenek. W ciągu tych trzech dni intensywnie dyskutowaliśmy o historii naszych miast, omawialiśmy efekty projektu, snuliśmy plany na przyszłą współpracę. Koordynatorzy zgodnie stwierdzili, że prowadzone badania nad historią miast Stalina w krajach Europy Środkowo-Wschodniej należy kontynuować, a ich efektem powinna być wspólna publikacja.

30 sierpnia 2017 r. w Przystanku Historia - Centrum Edukacyjnym Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach im. Henryka Sławika odbyła się prezentacja projektu połączona z debatą na temat Stalinogrodu w pamięci społecznej mieszkańców Katowic. W debacie wzięli udział nie tylko koordynatorzy i wolontariusze z wszystkich krajów ale również historycy z Instytutu Pamięci Narodowej oraz Uniwersytetu Śląskiego, a także mieszkańcy Katowic, w tym ci którzy pamiętają lata Stalinogrodu. Gościem specjalnym był pan Zbigniew Andrzej Kędzior, urodzony tuż po północy 9 marca 1953 r., jako pierwsze dziecko płci męskiej po zmianie nazwy miasta. Zgodnie z uchwałą władz uzyskał on tytuł Pierwszego Obywatela Stalinogrodu oraz imię Józef, na cześć sowieckiego dyktatora. Do imion wybranych mu przez rodziców pozwolono mu wrócić po zmianie nazwy miasta na historyczne Katowice w październiku 1956 roku. Po debacie uczestnicy projektu udali się na spacer po Katowicach, w trakcie której mogli zobaczyć miejsca związane ze Stalinogrodem i okresem stalinowskim (Pałac Młodzieży, Dom Związków Zawodowych, plac Wolności, więzienie na ul. Mikołowskiej) ale również nowoczesną stronę miasta. 31 sierpnia grupa odwiedziła Miejsce Pamięci Auschwitz-Birkenau, gdzie mogła zapoznać się z tragedią milionów ofiar nazistowskich Niemiec, drugiego z totalitaryzmów który odcisnął piętno na historii ziem polskich. Tego samego dnia uczestnicy udali się też na spacer po Parku Śląskim – dawnym Wojewódzkim Parku Kultury i Wypoczynku, zbudowanym w czasach Stalinogrodu i bezsprzecznie będącym jednym z nielicznych jego śladów w przestrzeni miasta i województwa. Ostatni dzień wizyty rozpoczęliśmy od odwiedzin w Śląskim Centrum Wolności i Solidarności w Katowicach, gdzie pan Antonii Gierlotka, uczestnik strajku w kopalni Wujek w grudniu 1981 r. opowiadał gościom o tych tragicznych wydarzeniach z początków stanów wojennego w Polsce i walki Polaków o wolność. Następnie odbyło się spotkanie z dyrektorem Centrum, panem Robertem Ciupą, który przedstawił zebranym plany rozbudowy muzeum. Na zakończenie wizyty koordynatorzy projektu zapalili znicze pod Pomnikiem ku czci górników kopalni „Wujek" poległych 16 grudnia 1981 roku. Kolejnym punktem programu było osiedle górnicze Nikiszowiec, które jako miejsce zamieszkania klasy robotniczej, przetrwało zakusy komunistycznej władzy, by burzyć wszelkie ślady burżuazyjnej przeszłości regionu. Osiedle to ocalało w przeciwieństwie do sąsiedniej dzielnicy robotniczej, Giszowca, który zbudowany w formie miasta-ogrodu ustąpił miejsca wielopiętrowym blokom z wielkiej płyty. Następnie udaliśmy się do siedziby Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach, gdzie nasi goście odwiedzili archiwum IPN, zapoznali się ze jego specyfiką oraz rodzajami przechowywanych tam archiwaliów oraz specyfiką komunistycznych służb bezpieczeństwa i organów represji w Polsce

przed 1989 roku. Zakończeniem wizyty w Katowicach była dyskusja koordynatorów nad efektami projektu oraz przyszłą współpracą między naszymi miastami.

DEWOCJONALIA
KSIĄŻKI

INSTYTUT
PAMIĘCI
I WAS CITIZEN OF STALIN TOWN

6. Warsztaty, Albania, Tirana/Kucove, 12 – 16 wrzesień 2017

7. Warsztaty, Bulgaria, Varna, 25 - 29 wrzesień 2017

8. Warsztaty, Węgry, Dunaujvaros, 23 – 27 październik 2017

9. Wystawa Braşov, Rumunia, Październik 2017